

Radmila MATEIČIĆ

Comprehensive archival and newspaper material served as a base for the article on the support given by the Croatian coast during Balkan Wars. It was pointed out that Rijeka, Croatian coast and Istria responded to the appeal of Serbian and Montenegrin Red Cross. The author communicates the significance of the work of the politically eminent Croats of that time: Erazmo Barčić Fran Supilo and dr Bogdan Mažuranić. In Rijeka, a board was established to support Serbian, Montenegrin and Bulgarian Red Cross. 2.000 francs were collected for Serbian, Montenegrin and Bulgarian Red Cross, and 1.000 francs for the Greek one. Vilhar, the wholesaler from Rijeka, at his own expense, sent dr Hugo Fabijanić twice to Montenegro. Fabijanić was a young surgeon and he spent six months there treating Montenegrin wounded soldiers.

Dr Bogdan Mažuranić travelled to Belgrade where he was greeted with honours, and offered lodgings for convalescence of the Serbian wounded soldiers in hotels of Novi Vinodol. It was important to mention that pharmacists from Rijeka: Sušan, Budak, Catti and Mizzan, and Schindler sent drugs and bandages from their own pharmacies' supplies, as well as 300 pairs of peasant shoes, 300 pairs of slippers, 500 shirts, and 200 winter coats to Montenegrin coast.

The island Krk and population of a small place Pazin joined the action of collecting different and necessary material and supplies. In Krk, dr Zdenka Čermak was chosen to treat wounded and sick soldiers, while hotelkeepers placed at wounded soldiers' disposal 60 beds for one month stay.

Ferenc BALLA

Prvi mađarski kralj, Ištván I (977 — 1038), prihativši hrišćanstvo omogućio je da su u državu ušli fratri iz raznih kaluderskih redova (benediktanci, cisterciti, antoniti, templari, franjevci i drugi) koji su u prvo vreme u samim manastirima, a kasnije u xenodochiumima pored manastira lečili u početku same fratre, a kasnije sve bolesnike koji su im se obraćali za pomoć. Među prve socijalno — zdravstvene ustanove Mađarske možemo ubrojati xenodochium u Panonhalmi (999), leprosorium u Estergomu (1000), xenodochium u Pečvaradu (1002), dok su van državne granice podignuti za hodočasnike hospitiumi u Jerusalimu, u Konstantinopolju, u Rimu (1007), u Raveni (1037) itd. Na ovaj način u XIII veku u Mađarskoj su skoro u svim većim gradovima i crkvenim centrima postojali hospitali i xenodochiumi. Polazeći od ovih činjenica, u traganju za prvim zdravstvenim radnicima i prvim socijalno — zdravstvenim ustanovama u Bačkoj (deo Vojvodine između Dunava i Tise), moramo prvo da se upoznamo s gradovima i crkvenim centrima u ovom delu Jugoslavije⁽¹⁾.

U XI, XII, XIII i XIV veku u severnom delu današnje Bačke prostirala se županija Bodrog, a u južnom delu županija Bač. Sedište prve županije bilo je u gradu s tvrđavom Bodrog, a druge županije u gradu s tvrđavom Bač. Pored ovih gradova na teritoriji današnje Bačke u to vreme značajnija mesta su bila: Sond, Hajsentlerinc, Titel, Kanjiža, Bečej itd.

U Bodrogu (4 km južno od današnjeg Bezdana), verovatno još pre dolaska Mađara u Panonsku niziju, Slaveni u IX veku, ili ranije, izgradili su tvrđavu (castrum). Granice ovde formiranog glavnog dekanata (föesperesség) bile su identične s granicom bodroške županije. U vezi sa istorijom ovog grada treba da spomenemo pavlinački manastir s crkvom svetog Križa (1282) i cistercitski manastir svetog Petra (1327).

U gradu Baču osniva se biskupija još 1124. godine, kaptol (káptalan) 1153. godine, dok glavnog dekana (föesperes) spominju dokumenti iz

1229. godine. Franjevački manastir podignut je 1316. godine. Tvrđava Bač, najveća tvrđava svih vremena današnje Bačke, podignuta je između 1158. i 1192. godine.

Hajsentlerinc je glavni grad bodroške županije u XIV i u XV veku. Premontrejci podižu tu kaptol (káptalan) u čast svetog Lerinca između 1173. i 1184. godine.

Titel je važno naseljeno mesto našeg kraja već i u XII veku. Ovde je osnovan združeni kaptol (társas káptalan) već između 1077. i 1095. godine (2).

U toku moga istraživačkog rada nisam naišao na neke značajnije tragove zdravstvene kulture u postojećim dokumentima koji danas služe za izučavanje istorije naseljenih mesta nestalog Bodroga i danas postojećeg Titela, Bečeja, Kanjiže itd. U vezi s gradom Sond naišao sam na neke interesantne podatke o zdravstvenoj kulturi ovoga kraja, ali isti zbog nekompletnosti još nisu za publikaciju.

Ištvan I, osnivanjem deset biskupija (egyházmegye), teritoriju današnje Bačke stavio je u Kaločku nadbiskupiju. Jedan od poznatijih arhiepiskopa kaločkih bio je Čak Ugrin. Čim je došao na ovaj visoki crkveni položaj (1219-1247), započeo je izgradnju dva velika objekta. U Kaloči, namesito katedrale što ju je Ištvan I podigao, a pagani Kuni do temelja srušili, podigao je novu, još veću i lepšu katedralu. U Bečeju je podigao hospital za prihvatanje i lečenje siromašnih i bolesnih ljudi. Radove na ovim objektima izvodili su fratri iz benediktanskog reda koji su se useljavali u Mađarsku iz Montekasine. Kada je hospital već bio gotov, isti je predao na zbrinjavanje templarskom franjevačkom redu (3). Na osnovu ovih podataka može se zaključiti da je ova socijalno-zdravstvena ustanova u Baču izgrađena 1220-tih godina.

Iz pisma pape Grgura IX, što je napisao u Laterani 15. maja 1234. godine opatu iz Tistešvelđa (Tisztesvölgyi) u Požegi saznajemo još neke pojedinosti o arhiepiskopu Čak Ugrinu, kao i o njegovoj socijalno-zdravstvenoj ustanovi u Baču. Na osnovu ranijeg predloga Iacoba, biskupa iz Prenes-tera, inače papinog izaslanika u Mađarskoj, koji je smatrao dopustivim da na čelo hospitala u Baču dođu dva seljačka fratra cistercita, papa piše opatu da čim to bude potrebno pošalje dve odgovarajuće ličnosti za vođenje hospitala, što je ranije podigao kaločki arhiepiskop u Baču za čiji rad je obezbedio odgovarajuće materijalne uslove, i to sve u cilju da pokaže svoju veliku naklonost prema siromasima i bolesnicima (4).

Opšta je konstatacija skoro svih istraživača da su fratri cisterciti u XIII veku u Mađarskoj u svojim socijalno-zdravstvenim ustanorama postali veoma spretni u negovanju i lečenju bolesnika. Ovu konstataciju vidim potvrđenu i u gore iznetom pismu pape Grgura IX.

U papinoj povelji (diploma pontificum) i u papinoj knjizi registra (registrum pontificum) iz 1234. godine jasno se vidi sadržina rada ove ustanove,

ve, gde doslovce piše: »... Hospitale in territorie Bachiensis ad receptionem infirmorum et pauperum...« (5). Prema tome, ova ustanova je prihvatila i bolesnike i siromahe.

Krajem XIII veka zbrinjavanje u ovoj socijalno-zdravstvenoj ustanovi je pripadalo fratrima franjevačkog reda.

S obzirom na činjenicu da je Bač bio na putu koji je vodio za Konstantinopolj i Svetu Zemlju, da je grad bio administrativni i crkveni centar donjeg dela današnje Bačke, da su u njegovoj socijalno-zdravstvenoj ustanovi u raznim vremenima radili zdravstveni radnici različite izobrazbe, ova ustanova bila je mešavina hospitiuma, hospitala i xenodochiuma, a verovatno i prva na teritoriji današnje Bačke.

Posle prihvatanja hrišćanstva od strane Ištvana I počeli su se u Mađarsku doseljavati i lekari koji su u stvari bili fratri i sveštenici. Oni su svoje znanje iz medicine stekli još u svojim zemljama, i to uglavnom u Italiji, pošto su po nacionalnosti bili pretežno Italijani. Ove lekare danas nazivamo fratri-lekari, sveštenici-lekari. U prvo vreme su se uglavnom zadržavali u kraljevskom dvoru, a kasnije kada su dobili neko radno mesto u drugom delu države putovali su u Budim prema potrebi. Ovi lekari su zbog svojih zasluga bili veoma cenjeni i dobro nagrađeni od strane mađarskih kraljeva. Dobijali su npr. imanja raznih veličina, nekad samo nekoliko sela, a nekad i delove države. S obzirom na to da su u prvo vreme ovi lekari bili fratri i sveštenici, njima je skoro u svakom slučaju pripadalo i unapređenje na svešteničkoj hijerarhijskoj lestvici i postali su kanonici, biskupi i arhiepiskupi.

Naipoznatiji lekari Mađarske iz tog vremena su : Orace (lekar kralja Kalmana u XI veku), Thomas i Petrus (lekar kralja Ištvana IV, odnosno lekar Bele III, obadva iz XII veka), Gerardus i Mutinius (lekar kraljeva Bele IV i Ištvana V i Lasla IV, odnosno princa Lasla, obadva iz XIII veka), Iacobus Longobardus (lekar kralja Karolja I i Lajoša I u XIV veku) itd (6).

Iacobus Physicus (Iacobus Longobardus, Iacobus a Placentia) sin je Antuna iz Mantue, grada u pokrajini Lombardija u severnoj Italiji. Po mestu rođenja su ga kasnije neki nazivali i Iacobus Longobardus, Iacobus a Placentia (7). Godina rođenja nije mi poznata. Godine 1311. je seoski lekar u mestu Gemona, u pokrajini Friaul u severnoj Italiji. Ovde je već imao redovnu platu i određene obaveze. Na preporuku patrijarha iz Aquileje, mađarski kralj Karolj I (1308-1342) primio ga je za kućnog lekara (8). Tačan datum njegovog dolaska u Mađarsku nije mi poznat. U kraljevskom dvoru je ubrzo postao dvorski pisar (9).

U prvoj polovini svoje vladavine Karolj I skoro je stalno vodio veće ili manje borbe s velikašima, da bi na kraju uspeo da svu vlast koncentriše u svojim rukama. Da bi mogao da realizuje svoja prava i prema crkvi, nastojao je da se crkveni velikodostojnici izaberu iz kruga njegove rodbine ili da isti postanu nekadašnji dvorski kapelani, pisari, kao i drugi

Ljudi koji nemaju nikakve veze s domaćim velikašima. Ovakva politička orijentacija i praksa Karolja I u stvaranju novih velikaša na čelu države, odredila je dalji životni put i dvorskom pisaru, kraljevskom kućnom lekaru, Iacobu Physicusu. Tako je Karolj I u okviru realizacije svoje politike prema crkvi, s jedne strane, kao i zbog vernog službovanja, s druge strane, Iacoba Physicusa postavio za kanonika, a 1330. god. dokumenti ga spominju kao prepozita u Hajsentlerincu. Tako je, verovatno i prvi lekar, stigao u današnju Bačku (10). Hajsentlerinc i dan danas je jedan od najtajanstvenijih nestalih gradova u bivšoj bodroškoj županiji. U čast svetog Lerinca (Laurentius), žena kralja Bele III u ovom mestu osniva združeni kaptol (társas káptalan) između 1173. i 1184. god. U 1408. god. sptminje se kao grad (oppidum). U ovo vreme Hajsentlerinc preuzima vodeću ulogu od grada Bodroga u županiji Bodrog. Među ostalim građevinama imao je i jednu veoma lepu crkvu, jer su jedno vreme u ovoj crkvi birali na »ničijoj zemlji« kaptoli iz Kaloče i Bača arhiepiskopa kaločkog. Značaj ovog kaptola ogleda se i u tome što su njegovi članovi bili i kraljevski diplomati, a jedan od njih bio i papin izaslanik u Mađarskoj (1230-1232). U seljačkoj buni u Mađarskoj 1514. god. pobunjenici su se uvukli u grad koji su dosta dugo držali protiv kraljevske vojske. Na kraju grad je osvojen na taj način što je zapaljen, pobunjeni seljaci pobijani, a njihov vođa, sveštenik Borbaš, zapaljen i tako bačen s tornja crkve u dubinu. Tako je do temelja uništen ovaj srednjovekovni grad koji se u kasnijim godinama još spominje u turskim poroskim knjigama, poslednji put 1590. god., da bi kasnije pao u potpun zaborav. (11).

U cilju određivanja lokacije ovog grada pregledao sam sve postojeće geografske karte iz ovog stoljeća, karte iz 1528, 1567, 1570, 1579, 1585. god., ali bez rezultata. Ovaj grad na ovim geografskim kartama uopšte nije prikazan (12).

Bez izloženja raznih mišljenja, raznih istraživača u vezi s lokacijom Hajsentlerinca, ja se u cilju rešavanja ovog problema oslanjam na dokument iz 1255. god. u kome se kaže da se Hajsentlerinc nalazi severno od sela Paka, a danas pustara Paka, sastavni deo istočnog dela atara Bezdana, iz čega izvlačim zaključak s velikom sigurnošću da se Hajsentlerinc nalazio negde 8 do 10 km severoistočno od današnjeg Bezdana (13). U ovom delu bezdanskog atara je i humka Paka (Paka halom) s visinskom kotom 99 m, na kojoj površini se i dan-danas mogu naći ostaci koji govore o postojanju nekadašnjeg groblja i građevinskog objekta građenog od cigle. U srednjem veku samo su crkve građene od cigle u ovom kraju. Možda bi bilo suviše smelo zaključiti da je Hajsentlerinc bio baš tu negde na ovim humkama na obalama nekadašnje reke Mostonge (14).

Na žalost, o medicinskom radu fratra-lekara Iacoba Physicusa u Hajsentlerincu ništa ne znamo. Samo možemo polaziti od opštih saznanja koja su bila karakteristična za rad svih medicinskih radnika ovih stoljeća. Fratri-lekari, skupljači lekovitog bilja, bili su i prvi apotekari (phy-

sicus et apotecarius). Ljude su lečili lekovima, dijetom, klistiranjem, puštanjem krvi, kao i manjim hirurškim intervencijama. Da su radili u ovo vreme i hirurške intervencije, govori podatak da je crkva na sinodima održanim 1162, 1279, i 1298. god. npr. donela više puta zabranu vršenja hirurških intervencija fratriba-lekarima i sveštenicima-lekarima. U ovim stolicima je nastala izreka: »Ecclasia aphoret e sanguinem!« U XII i XIII veku se već počinju javljati svetovni (világi) lekari koji su u manjem delu medicinsko znanje stekli u zapadnoevropskim zemljama, na univerzitetima, a u većem delu znanje su stekli od fratra-lekara, dok su praktično znanje usvajali radeći pored njih. Polazeći od ovih saznanja, možemo zaključiti da je Iacobus Physicus, prepozit u Hajsentlerincu, za svojih 5 ili 10 god. boravka na teritoriji današnje Bačke, naročito ako uzmemo u obzir i vreme kada je to bilo, igrao sigurno veliku ulogu ne samo u zdravstvenom prosvetivanju nego i u lečenju stanovnika ovoga kraja. Iacobus Physicus 1331. god. spominje se kao prepozit požunski, a 1333. god. kao biskup čanadski (15).

23. IX 1333. god. posle diplomatske pripreme od strane Iacoba Physicusa potpisan je ugovor o braku između princa Fndre i Johane, kćerke napuljskog kralja (16). Isto u 1333. god. Iacobus Physicus bio je u pratnji Karolja I kada je kralj nosio svoga šestogodišnjeg sina Andraša u Siciliju da se kruniše za kralja Sicirije (17). Iacobusa Physicusa su u Budimu smatrali skoro za člana kraljevske porodice. Za istim stolom se hranio s kraljevskom porodicom i kralju je bio savetnik i ispovednik. Bio je prepozit u skoro osnovanom združenom kaptolu, bio je kućni lekar i savetnik kralju, te možemo slobodno zaključiti da je jedno vreme boravio na radnom mestu gde je postavljen, a jedan deo svog života proveo je u Budimu.

Kako je Karolj I cenio zasluge Iacobusa Physicusa, ili kako se odlučno borio za svoje stavove, vidimo i iz sledećih događaja. Kada je 1337. god. umro Laslo, kaločki arhibiskup, njegov kandidat za arhibiskupa bio je baš Iacobus Physicus. Papa Benedek XII podržavao je kandidaturu Ištvana, biskupa iz Peča. Da bi kralj izvršio pritisak na papu, vojskom je zauzeo sve tvrđave i imanja kaločke arhibiskupije. Na predlog pape da imanje da na rukovanje kaločkom kaptolu, on je to odbio zbog navodne opasnosti koja pretili državi od strane Srbije zbog koje mora kraljevska vojska da stacionira u ovom delu države. Dok je ova rasprava trajala, jedan deo kaločkog kaptola izabrao je Iacobusa, a drugi deo Ištvana za kaločkog arhiepiskopa. Pošto Benedek XII u vezi sa ovim problemom nije zauzeo definitivni stav, šest godina je ostala prazna arhibiskupska stolica u Kaloči. U međuvremenu umro je i papa i kralj. Papa je postao Kelemen VI. Tada su se Iacobus i Ištvan odrekli arhibiskupske stolice, na što je papa doneo sledeću odluku: Laslo, biskup iz Zagreba, postavljen je za arhibiskupa u Kaloči, Ištvan je postavljen za

biskupa u Čanadu, a Iacobus je postavljen za biskupa u Zagrebu, 1343. god. (18). Posle smrti kralja Karolja I (1342.) situacija se nije mnogo izmenila što se tiče njegovog odnosa prema novom kralju, Lajošu I. I dalje je bio kraljevski dvorski lekar.

Iacobus Physicus umro je 16. X 1348. god. od neke teške bolesti u Budimu, kada je doputovao u glavni grad Mađarske da čestita kralju Lajošu i na pobedi nad napuljskim kraljem (19).

Posle smrti Iacobusa Physicusa, lekara, biskupa, arhibiskupa, nije ostao ni jedan naučni rad ili neka druga zabeleška medicinske sadržine. Njegovo ime danas kao »magistar Iacobus Physicus« možemo naći uglavnom u raznim dokumentima iz onog vremena. U vezi s njegovim životom i radom kao biskupa zagrebačkog npr. još ima mnogo što-šta da se kaže, ali na ove podatke nisam obratio veću pažnju, pošto je cilj mog rada bio prikazivanje životnog puta jednog seoskog lekara iz severne Ivalije, s naročitim osvrtom na njegov medicinski rad na teritoriji današnje Bačke početkom XIV veka, s pretpostavkom da je bio prvi lekar koji je radio u ovom delu Jugoslavije.

Uz pomoć ovih gore navedenih nekoliko podataka pokušao sam da dam prilog rasvetljavanju srednjovekovne istorije zdravstvene kulture Bačke koja je još dosta nepoznata i zahteva mnogo truda i vremena od naših istraživača da u celosti bude otkrivena i u našoj javnosti publikovana.

Literatura

1. Schwarc Ignác: Régi utazások Magyarországon közegészségügyi szemponthól. Orvosi hetilap. Budapest, 1891, str. 587; — 2. Györfly György: Az Appakori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1963, str. 201-244; — 3. Wirkler Pál: A kalocsai és bácsi érsegség történeti összefoglalása. Kalocsa, 1926; — 4. Dr. Takács József: A kalocsai érseki egyházmegye története, Kalocsa, 1967. knjiga I, 1337. (Prevod knjige Katona Istvána, pisane na latinskom jeziku oko 1700); — 5. Kao pod br. 2; — 6. Stephani Wespemmi: Successus medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Viennae, 1781, Centur. II, Part. II, artic. 40; Centur. II, Part. II, artic. 28; — 7. Dr. Magyary, Kossa Gyula: Magyar Orvosi Emlékek. Budapest, 1931. knjiga III, str. 85; — 8. Juhász: A csanádi püspökség története 1307-1386. Knj. III, str. 28; — 9. Hóman Szeffü: Magyar történet. Budapest, 1939, knj. II, str. 70, 271; — 10. Magyar Országos Levéltár. Anjoukori okmánytár, II, 594; — 11. Barta Gábor, Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben. Budapest, 1973, str. 148, 150-153, 219, 266; — 12. a) Scholar Lazarus: Die älteste Detailkarte Ungarus. Ingolstadt, 1528; b) Matthes Zündt: Die Karte Ungarns. Nürnberg, 1567; c) Wolfgang Lazius: Die Karte Ungarns, nach 1570. Wien; d) János Zsámboky: Die Karte Ungarns. Antwerpen, 1579; e) Gerard Mercator: Hungaria. 1585; — 13. Magyar Országos Levéltár: Mohács előtti gyűjtemény. Dl. 97-856, Dl. 88-109; — 14. Lična zapažanja autora na terenu; — 15. Dr. Magyary, Kossa Gyula: Magyar Orvosi Emlékek. Budapest, 1931. knj. III, str. 53; — 16. Kao pod br. 8; — 17. Kao pod br. 15; — 18. Kao pod br. 8 na str. 40, 41; — 19. Veress: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók. Str. 395.

Ferenc BALA

Schon im XIII Jahrhundert gab es in Ungarn in allen grossen Städten und kirchlichen Zentren Hospitäler und Xenodochiume. Wenn wir in der Erforschung nach den Fragmenten der Gesundheitskultur in Bačka (ein Teil der Wojwodina zwischen der Donau und der Theiss) von hier ausgehen wollen müssen wir uns in die Erforschung der Geschichte der mittelalterlichen Städte und kirchlichen Zentren in diesem Teil unseres Landes eingehend vertiefen.

Die erste sozialgesundheitliche Institution in Bačka gründete vermutlich der Erzbischof von Kalotscha in Batsch in den Jahren zwischen 1220-1230. Die Grösse der Städte in Betracht nehmend (die Hauptstadt des Distrikts Batsch hatte schon im Jahre 1124 ein Bischoftum — baute eine grosse Festung in den Jahren zwischen 1158-1912), seine geographische Lage (es befand sich auf dem Wege nach Konstantinopel und dem Heiligen Lande), als auch die Tatsache, dass hier vielfältige »Profile« der Gesundheitsarbeiter in verschiedenen Zeitabschnitten tätig waren, konnte diese Institution abwechselnd als Hospitium oder Hospital und manchmal auch als Xenodochium funktionieren.

Der erste Arzt in Bačka war vermutlich Iacobus Physicus, Antons Sohn, aus Mantua (Nord-Italien). Er war »Preposit« des vereinten Kapitols in Sentlerinc, der in den Jahren 1173-1184 gegründet wurde. In Bačka war er von 1320-1330, wie angenommen wird, tätig.

Die Lokation von Sentlerinc können wir heute nicht genau feststellen, aber aus den mittelalterlichen gerichtlichen Prozessdokumenten kann man ersehen, dass es sich nord-östlich von der heutigen Ansiedlung Bezdán befand.

Iacobus Physicus, Proposit in Sentlerinc, spielte während seines fünf oder zehnjährigen Aufenthaltes in Bačka, die damalige Zeit in Betracht ziehend, bestimmt eine bedeutende Rolle, nicht nur in der Aufklärung des Gesundheitswesens sondern auch in der Heilung der dortigen Bevölkerung.

Fraterr-Arzt Iacobus Physicus wurde später zum Bischof von Tschaned und Zagreb (Agram) ernannt und war der Leibarzt der Könige Karol des I. und Lajos des I.

Im Jahre 1348 ist er in Budim an einer schweren Krankheit gestorben.